

Г. Б. Варінастарший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТУ ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У науковій статті розглянуті основні концептуальні положення щодо визначення проблеми стійкості у сучасній психологічній науці. У статті розглянуті та досліджені основні компоненти професійної стійкості в контексті розвитку професіоналізму майбутнього практичного психолога. Основним інструментом впливу психолога, крім засвоєних знань та вмінь, виступає його особистість. У рамках теоретико-методологічного аналізу проблеми професійної стійкості психолога виявлені такі основні компоненти: когнітивний, мотиваційний, поведінковий, емоційно-вольовий.

Ключові слова: професійна стійкість, особистість, мотивація, «hardiness», самоствердження, творчість, стрес, психологічна освіта.

Постановка проблеми. Трансформації політичних і економічних реалій, радикальні зміни в економіці, повсякденному житті і психології українського суспільства створили інше середовище функціонування фахівців і нові вимоги до підготовки фахівців, діяльність яких має характеризуватися надійністю і стабільністю результатів. Метою Концепції реформування освіти в державі є створення науково обґрунтованої методологічної основи інноваційного розвитку системи освіти удосконалення освітнього процесу, забезпечення тісного взаємозв'язку науки і практики, максимальне сприяння вирішенню завдань модернізації підготовки кваліфікованого персоналу, який матиме поглиблені теоретичні знання і практичні навички та буде спроможний на високому професійному рівні надавати допомогу населенню у вирішенні психологічних проблем та зберігати високий рівень працездатності та стійкості.

Сучасні завдання та підвищення соціальної значущості професії психолога підсилюють вимоги до їх професійної підготовки, формування високого рівня професійної стійкості. Відповідно, виникає потреба у пошуку методів комплексної діагностики структурних компонентів професійної стійкості та розробки технологій розвитку професійної стійкості майбутнього психолога процесі навчання у ВНЗ.

На тлі активного розвитку проблем професійної й особистісної мобільності професійна стійкість як найважливіша характеристика особистості в останні роки стає актуальним предметом досліджень у системі наук про людину. Інтерес до цього феномена пояснюється, з одного боку, тим, що логіка наукових міркувань вимагає розгляду альтернативного феномена щодо професійної мобільності. З іншого

боку, стійкість як стрижневе утворення особистості передбачає сталість її психічного складу, що є, безсумнівно, цінним загалом для ринку праці і для професій психолога. Як соціально-педагогічний і соціально-психологічний феномен «стійкість» розуміється дуже широко і є предметом досліджень філософії, антропології, соціології, психології особистості, соціальної психології, психології праці, професійної педагогіки та інших.

Введення поняття «професійна стійкість» багато дослідників пов'язують із роботами К.К. Платонова [6]. Досліджуючи проблему професійної спрямованості особистості як сукупності її інтересів, схильностей, переконань, світогляду, що є мотивами діяльності особистості, К.К. Платонов виділяє такі її якості: 1) рівень спрямованості особистості або її суспільна значущість; 2) широта спрямованості особистості, що сприяє різнобічному, гармонійному розвитку інтересів і потреб особистості; 3) інтенсивність спрямованості, пов'язана з емоціями і виражена як нечіткими потягами, так і осмисленими бажаннями і прагненнями; 4) стійкість спрямованості, пов'язана з наполегливістю (як виразом розвиненої волі) і характеризується тимчасовою тривалістю; 5) дієвість спрямованості особистості, під якою розуміють інтенсивність здійснення цілей спрямованості в діяльності [6].

Для цілісного розуміння професійної стійкості К.К. Платонов запропонував три моделі професіонала:

1) нормативна модель, побудована на основі документів, інструкцій, положень, в яких чітко визначені вимоги, необхідні особистості для виконання тієї чи іншої діяльності (стан здоров'я, темперамент, моральні якості тощо);

2) експертна модель, заснована на оцінках експертів, добре знайомих із цією професією, яка містить теоретичні положення та практичний досвід експертів;

3) емпірична модель – «це модель реально існуючого в певних конкретних умовах типового середнього професіонала».

На думку вченого, якщо особистість відповідає цій моделі, то вона є професійно стійкою. Будь-які дослідження стійкості, на думку В.Е. Чудновського, значною мірою пов'язані з психологічною стійкістю особистості, адже головною і найбільш актуальною є проблема визначення властивостей, якостей людини, що забезпечують стійкість, надійність його поведінки і життєдіяльність загалом [7]. Результат функціонування цілісної системи активно протидіє зовнішнім факторам, представляється у вигляді стійкості. Психологічна стійкість дає змогу психологічному процесу перетворюватися, удосконалюватися, не порушуючи єдності усєї діяльності та розвитку людини, і сприяє нагромадженню досвіду в процесі діяльності. У дорослої людини ці рівні перебувають у взаємній наступності та взаємному співвідношенні.

Питанням взаємозв'язку в індивідуальному розвитку особистості професійної діяльності та особистісних особливостей спеціаліста приділяли значну увагу С. Максименко, Е. Климов, А. Маркова. Змога людини зберігати і здійснювати в різних ситуаціях свої особисті позиції виражається і визначається в її різнобічній перетворюючій діяльності, яка передбачає вмщення у себе подолання труднощів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, визначення цілей, мотивів, вміння приймати самостійні рішення. З. Каргієва обґрунтувала професійну стійкість як ціль, результат і критерій функціонування педагогічних систем [3]. Стійкість – це і здібність до збереження у процесі праці спочатку придбаного потенціалу при зміні робочого місця або організації. З цим поняттям тісно пов'язана і стійкість працівника щодо робочого місця, яка ґрунтується на збереженні у нього здібності й інтересу до роботи на тому ж самому робочому місці упродовж тривалого часу. Питання професійної стійкості молодого робітника розглядалися в роботах Н.М. Скородумова і Е.С. Чугунової, де професійна стійкість є такою властивістю особистості, яка виражається в позитивному ставленні людини до трудової діяльності. Автори вважають, що найвищий рівень професійної стійкості знаходить своє відображення в тому, що молоді робітники, отримуючи задоволення у праці, рекомендують навчати цієї професії інших.

У своїх дослідженнях С.П. Крягде розглядає систему позитивних мотивацій як головний компонент стійкості професійної діяльності в кількісному (продуктивності), якісному (досконало), а також у тимчасовому (сталості) аспектах професійної

діяльності. Відповідно, велике значення для професійної стійкості має відношення до професійної діяльності, задоволення роботою [4].

В області професійної діяльності стійкість, крім таких характеристик, як ефективність, надійність і стабільність професійних дій, набуває такі характеристики, як активність самоорганізації і здатність до саморегуляції. На самоорганізацію як основу стійкості вказували К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Божович, Л.О. Амірова, В.Е. Чудновський. Вважаємо важливим підкреслити, що ми розглядаємо професійну стійкість не як прояв ригідності і не як пасивно-приспосувальну діяльність людини, а як адекватне з елементами творчості прояв власної професійної позиції, що спирається на власну спрямованість. З аналізу психологічної літератури (В.Е. Чудновський) [7], основних положень концепції психологічної стійкості особистості (Є.П. Крупник) і експериментальних досліджень, присвячених цій проблемі (Є.П. Крупник, Н.А. Ларіна, Є.М. Лебедева, Р.А. Тагірова, Т.Б. Сизова) [2], впливає, що якість психологічної та професійної стійкості характеризує зрілу особистість, що має високий рівень інтелектуальної й етичної культури, високорозвинені професійні здібності, вміння регулювати власні психічні стани в різних стресогенних умовах праці. Це зумовлює рідкість, якщо не унікальність професійно стійкої особистості, що й викликає запити суспільства щодо комплексного підходу в дослідженні структури професійної стійкості особистості.

Мета статті полягає у визначенні та розкритті сутності професійної стійкості в професійному самоздійсненні особистості, котра має вирішальне значення для професійної самореалізації професіонала в умовах соціально-економічних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Психологічна стійкість розуміється як складне якість особистості, в якому об'єднані врівноваженість, стабільність і опірність, що характеризують всі рівні буття людини: біологічне, психологічне, соціальне. Ця якість дає змогу особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я і працездатність у різних випробуваннях. Стійкість особистості не має на увазі фіксованість психічних якостей, ригідність психічних механізмів [5]. Це сукупність адаптаційних процесів, інтегрованість особистості в сенсі збереження узгодженості основних функцій особистості, узгодженості їх виконання. Стабільність виконання не обов'язково передбачає стабільність структури функцій, але, швидше за все, передбачає її достатню гнучкість. В.Е. Чудновський розкриває в своїх дослідженнях, що в основі певного рівня загальної стійкості лежать різні за своїм змістом види віддаленої орієнтації, наприклад, яскраво виражені і дієві професійні інтереси,

послідовне служіння людини якійсь ідеї, змісту його діяльності. Змістовна сторона віддаленої орієнтації вирішальним чином визначає прояв стійкості особистості. Вищий рівень стійкості особистості передбачає орієнтацію людини на ціль, що виводить його за межі не тільки конкретної ситуації, але і вузькоособистих інтересів. У результаті теоретичного аналізу нам удалося виявити структурні компоненти професійної стійкості майбутнього практичного психолога: когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний, конотативний та поведінковий. У рамках нашого дослідження професійна спрямованість розглядається як базис професійної стійкості і розкривається, ґрунтуючись на підході Г.В. Аكوпова, як інтегральна характеристика суб'єкта професійної діяльності, яка об'єднує в собі різнорівневі властивості суб'єкта праці і виявляє в специфіці його ставлення до певної професійної сфери [1]. У структуру професійної спрямованості включаються такі компоненти: блок професійних уподобань, що відображає орієнтацію суб'єкта на певний тип професійної діяльності; аксіологічний блок, який виражає специфіку ціннісних ставлень особистості в ламанні на область трудової діяльності; блок професійної мотивації, що характеризує суб'єктивне обґрунтування вибору і тривалості праці по професії; афективно-оцінний блок, що виявляється в рівні задоволеності професією і в оцінці її привабливості; імаґинативний блок – система узагальнених образів, до якої включаються образ професії, образ професіонала і образ себе в професії; блок аттїюдів – професійних установок, що виражають індивідуальну специфіку готовності до прийняття і реалізації професійно важливих рішень.

Теоретичний аналіз дослідження професійної стійкості в процесі становлення майбутнього фахівця дав змогу виділити низку аспектів, які необхідно дослідити з ціллю виявлення професійних уподобань, рівня сформованості сенсожиттєвих орієнтацій та типів спрямованості особистості психолога.

Експериментальне дослідження проводилося на базі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

(Україна) серед студентів IV курсу спеціальність 6030103 «Практична психологія» та студентів магістратури спеціальність 053 «Психологія». Вибірка рандомізована в обсязі 110 студентів. Результати впровадження тренінгової програми «Оптимізація процесу формування професійної стійкості майбутнього практичного психолога» в рамках навчальної дисципліни «Практикум із групової психокорекції» показав, що всі описані види і засоби формуючого впливу гештальт-технологій адекватні завданням активізації самопізнання, самоаналізу та саморегуляції у студентів. Теоретичну основу концепції тренінгу становлять екзистенціальні аспекти гештальт-терапії, теоретико-методологічними коріннями якої були психоаналіз та гештальт-психологія, екзистенціалізм і феноменологія, та гуманістична психологія. Рівні роботи тренінгу охоплювали рівень роботи з образами, почуттями, тілесними симптомами, сновидіннями, реальними відносинами. Участь у такій тренінговій групі направлено на самопізнання і розвиток особистісного потенціалу майбутнього практичного психолога. Участь у тренінгу дає змогу досліджувати свій власний життєвий досвід, виявити невикористаний потенціал і направити його на підвищення якості життя, освоїти нові способи спілкування з іншими людьми, підвищити рівень оволодіння професійними навичками. Основами психотерапевтичних корекційних технік стали самоусвідомлення, поняття завершеності та розвиток творчого пристосування, на основі яких було сформовано концепцію тренінгової програми: людина, яка керується власними почуттями, прислуховується до чуттєво-емоційної сфери свого «Я», прагне мислити творчо, без обтяження великою кількістю інтроєктів і основною метою свого існування визначає особистісне зростання та високий рівень професіоналізму. В рамках діагностики були використані такі методики: тест «Сенсожиттєвих орієнтацій», спрямований на виявлення основних аспектів орієнтації особистості з різних напрямів; ДСОПП (Діагностика спрямованості особистості практичного психолога) (Данилова), орієнтована на виявлення різних типів спрямованості в

Таблиця 1

Визначення сенсожиттєвих орієнтацій майбутніх практичних психологів

До корекційної програми	Субшкали					
	Цілі	Процес	Результат	Локус-Я	Локус-життя	Загальний ОЖ
	студенти IV курсу					
	20,7%	19%	21,4%	15,7%	18,2%	85,6%
	студенти магістратури					
	21,3%	22,5%	19,8%	16,5%	20,6%	90,3%
Після корекційної програми	студенти IV курсу					
	33,9%	30,5%	26,5%	19,6%	24,3%	101,4%
	студенти магістратури					
	35,5%	28,4%	23,6%	19,5%	29,8%	124,5%

структурі особистості студентів-психологів; методика «Стратегія самоствердження особистості» (Є.П. Нікітін, Н.Є. Харламенкова).

За результатами цієї методики, студенти IV курсу мають відсутність цілей у майбутньому (20,7%), не надають вагомості осмисленості на майбутнє, для них характерна направленість на тимчасову (короткочасну) перспективу. Студенти живуть нинішнім днем, перекладають відповідальність на інших, а не орієнтуються на власні сили та зусилля в житті. Показники за шкалою «Результат – життя» (21,4%) говорить про незадоволеність прожитою частиною свого життя, орієнтацію на минулий досвід, що є перешкодою в подальшому житті. Бали за шкалою «локус контролю-Я» характеризують студентів як людей, які не вірять у свої сили контролювати своє життя (15,7%). Бали за шкалою «локус – життя» (18,2%) характеризують студентів, які впевнені у тому, що життя не підвладне своїм зусиллям, віра в фаталізм. Після проведення другого зрізу були отримані такі результати: студенти стали більш цілеспрямованими, вбачають цілі в майбутньому. Показники за шкалою «Результат – життя» (21,4%) говорять про орієнтацію студентів на майбутнє, вміння ставити цілі та йти до них. Бали за шкалою «локус – життя» (24,3%) відповідають уявленню піддослідних про себе як про сильних особистостей, що володіють достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей та уявлень про його сенс. У студентів магістратури після корекційної програми відбулися суттєві зміни щодо сенсожиттєвих орієнтацій: високі показники за шкалою «результативність життя, або задоволеність самореалізацією» говорять про те, що студенти задоволені прожитою частиною життя. Високі бали за шкалою «локус контролю-Я» відповідають уявленню піддослідних про

себе як про сильних особистостей, що володіють достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявлень про його сенс. При високих балах за шкалою «локус контролю-життя» (29,8%) у більшості студентів переважає переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя.

До корекційної програми як у студентів IV курсу, так і студентів магістратури переважали такі типи спрямованості, як егоцентризм та прагматизм, це говорить про те, що цілі, інтереси, потреби особистості мають переважно егоїстичний характер і займають центральне місце в ієрархії цінностей. Після проведення корекційної програми відбулися суттєві зміни: домінуючими стали гуманістичний та екзистенційний тип спрямованості, на противагу прагматичному та егоцентричному. Це говорить про те, що цілі, інтереси та потреби інших людей для студентів набувають першорядного значення, – гуманістичний тип спрямованості та екзистенційний тип спрямованості, який характеризується потребою у внутрішній діяльності, яка, своєю чергою, характеризується високим рівнем самоаналізу, прагненням до самовдосконалення та самореалізації.

За результатами цієї методики ми бачимо, що у студентів IV курсу після корекційної програми зросла конструктивна стратегія на 31,3%, при цьому зменшилася стратегія самопригнічення та домінування. Це говорить про те, що студенти мають здатність до саморозкриття, самовираження, вдало вирішують проблемні ситуації. Студенти магістратури після корекційної програми можуть конструктивно вирішувати проблеми, схильні до обґрунтованого ризику, спонтанного прояву здібностей у творчості – 52,6%.

Такі результати указують на позитивну роль тренінгів у процесі розвитку професійної стійкості особи-

Таблиця 2

Визначення спрямованості особистості практичного психолога

Тип спрямованості	Процентне співвідношення (до корекційної роботи)		Процентне співвідношення (після корекційної роботи)	
	студенти IV курсу	студенти магістратури	студенти IV курсу	студенти магістратури
1. Прагматичний	55,4%	70%	42,8%	53,5%
2. Егоцентричний	51,3%	66,3%	27,9%	31,6%
3. Гуманістичний	50%	50,0%	65,3%	73,2%
4. Екзистенційний	49,4%	48,0%	57,6%	69,4%

Таблиця 3

Виявлення домінуючих стратегій самоствердження особистості

Стратегія самоствердження особистості	Процентне співвідношення (до корекційної програми)		Процентне співвідношення (після корекційної програми)	
	студенти IV курсу	студенти магістратури	студенти IV курсу	студенти магістратури
Конструктивна стратегія	21,9%	18,9%	53,2%	52,6%
Стратегія самопригнічення	26,6%	38,5%	15,4%	22,4%
Стратегія домінування	51,5%	42,6%	31,4%	25%

стості майбутнього психолога. Отже, треба констатувати, що такі передумови розвитку особистості, як прагнення до самопізнання, вибір адекватної стратегії самоствердження і спрямованості особистості, є домінуючими в розвитку професійної стійкості та продуктивному самоздійсненні психолога.

Висновки. Таким чином, професійна стійкість майбутнього психолога:

– забезпечує змогу діяти в будь-яких складних умовах без зниження ефективності та якості вирішення завдань;

– безпосередньо впливає на особистісну самореалізацію в рамках професії;

– дає змогу підтримувати рівноважний стан у професійному середовищі і подолання професійних деформацій;

– сприяє розвитку ціннісного ставлення до себе, інших людей, майбутньої професійної діяльності;

– виступає вирішальним фактором для збереження тривалої працездатності.

Відповідно, під професійною стійкістю психолога ми розуміємо інтегративно-особистісну якість, що припускає прагнення до особистісної самоорганізації і професійного саморозвитку, яке характеризується готовністю до стабільного й ефективного виконання професійних завдань в умовах соціально-економічних перетворень. Подальші дослідження орієнтовані на впровадження тренінгу в процес підготовки психологів із

метою інтегрованого підходу в процесі розвитку професійної стійкості особистості.

Література:

1. Акопов Г.В. Социальная психология образования. М., 2000. 232 с.
2. Божович Л.И. Устойчивость личности. Процесс и условия ее формирования. М.: Работник просвещения, 1966.
3. Каргиева З.К. Профессиональная устойчивость как цель, результат и критерий подготовки специалиста. Владикавказ: СОГУ, 2002. 165 с.
4. Кучер В.А. Формирование профессиональной устойчивости офицеров внутренних войск МВД РФ в образовательной среде современного военного института: дис. ... докт. пед. наук. Владикавказ, 2012. 424 с.
5. Пилипенко К.В. Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика. Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: колективна монографія / ред. проф. Н.І. Пов'якель. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 137–147.
6. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М.: Наука, 1986. 255 с.
7. Чудновский В.Э. К проблеме экспериментального изучения устойчивости личности. Вопросы психологии. 1972. № 8. С. 24–32.

Варина А. Б. Концептуальные основы исследования мотивационного компонента профессиональной устойчивости будущего психолога в условиях современного высшего образования

В научной статье рассмотрены основные концептуальные положения по определению проблемы устойчивости в современной психологической науке. В статье рассмотрены и исследованы основные компоненты профессиональной устойчивости в контексте развития профессионализма будущего психолога. Основным инструментом воздействия психолога, кроме усвоенных знаний и умений, выступает его личность. В рамках теоретико-методологического анализа проблемы профессиональной устойчивости психолога выявлены следующие основные компоненты: когнитивный, мотивационный, поведенческий, эмоционально-волевой.

Ключевые слова: профессиональная устойчивость, личность, мотивация, «hardiness», самоутверждение, творчество, стресс, психологическое образование.

Varina H. B. The conceptual basis of the study of the motivational component of the professional sustainability of the future psychologist in the modern higher education

The scientific article discusses the main conceptual provisions on the definition of the problem of sustainability in modern psychological science. The article examines and studies the main components of professional sustainability in the context of the development of professionalism of the future psychologist. The main tool of influence of the psychologist, except for the learned knowledge and skills, is his personality. In the framework of the theoretical and methodological analysis of the problem of professional psychology sustainability, the following main components have been identified: cognitive, motivational, behavioral, emotional-volitional.

Key words: professional stability, personality, motivation, “hardiness”, self-affirmation, creativity, stress, psychological education.